

طراحی الگوی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی بر ایجاد نگرش کارآفرینانه

چکیده

آموزش کارآفرینی فرایندی است نظام‌مند که با هدف توسعه دانش، مهارت، نگرش و ویژگی‌های شخصیتی و در قالب آموزش‌های رسمی ارائه می‌شود. در این فرایند، افراد غیر کارآفرین ولی دارای توان بالقوه به‌صورتی خلاق تربیت می‌شوند. با توجه به اینکه ویژگی‌های اصلی کارآفرینان از قبیل ابتکار عمل، ریسک‌پذیری، استقلال‌طلبی، خلاقیت، پشتکار، مثبت‌اندیشی و ... اکتسابی و قابل آموزش هستند، بنابراین آموزش کارآفرینی امروزه به یکی از اساسی‌ترین فعالیت‌ها در نظام‌های آموزشی کشورهای پیشرفته تبدیل شده است. اما آنچه در این فرایند مهم و اساسی است، شناخت مؤلفه‌های اثرگذار بر آموزش کارآفرینی در جهت ایجاد نگرش کارآفرینانه است که هدف اصلی تحقیق حاضر را شکل می‌دهد. در این تحقیق از رویکرد توصیفی - تحلیلی استفاده شده و اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه و تحلیل ادبیات نظری و پیشینه پژوهشی (داخلی و خارجی)

گردآوری شده است. در تحقیق حاضر، پس از بررسی و تشریح کامل مفاهیم و مؤلفه‌های کارآفرینی، آموزش کارآفرینی و مدل‌های نظری موجود در این زمینه، الگوی مفهومی تحقیق ارائه شده است. مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی که سازه‌های الگوی مفهومی را شکل می‌دهند، در قالب مدل مبتنی بر رویکرد سیستمی ارائه شده‌اند که عبارت‌اند از: ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی؛ سیاست و خط‌مشی آموزشی؛ فضا و تجهیزات آموزشی؛ شیوه و سبک آموزشی معلمان؛ سبک رهبری مدیران؛ ویژگی‌های معلمان؛ دوستان و هم‌سالان؛ محتوا و برنامه درسی.

کلیدواژه‌ها:

کارآفرینی، آموزش کارآفرینی، مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی، نگرش کارآفرینانه.

در حال حاضر موفقیت کشورهای پیشرفته و توسعه یافته در حل مشکل بی کاری، نتیجه توجه ویژه به بحث کار آفرینی، فرهنگ سازی، وسط و تقویت روحیه و نگرش کار آفرینانه در نظام آموزشی از سنین کودکی و نوجوانی است

ایجاد نگرش، دانش و مهارت کار آفرینانه در افراد شرط لازم برای بروز رفتار کار آفرینانه از سوی آنان است

مقدمه و بیان مسئله

آموزش کار آفرینی فرایندی است نظام مند که با هدف توسعه دانش، مهارت، نگرش و ویژگی های شخصیتی و در قالب آموزش های رسمی ارائه می شوند [Tahlil Azim and Al-kahtani, 2015]. با توجه به اینکه ویژگی های اصلی کار آفرینان از قبیل ابتکار عمل، ریسک پذیری، استقلال طلبی، خلاقیت، پشتکار، مثبت اندیشی و ... اکتسابی و قابل آموزش هستند، بنابراین آموزش کار آفرینی امروزه به یکی از اساسی ترین فعالیت ها در نظام های آموزشی کشورهای پیشرفته تبدیل شده است. به طوری که با فراهم کردن محیط مناسب و ارائه آموزش های لازم، نسبت به توسعه و تقویت این ویژگی های فردی اقدام می شود [زعفریان، ۱۳۹۴].

یکی از عوامل اثر گذار بر توسعه و ترویج آموزش کار آفرینی، توجه خاص به تقویت نظام آموزشی است. امروزه تقریباً در اکثر کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در همه پایه های تحصیلی، آموزش و ترویج کار آفرینی جایگاه ویژه ای دارد [رحمتی، مقیمی و الوانی، ۱۳۸۹]. آموزش مهارت های کار آفرینی به شکل فرایند های در طیف وسیعی از کشورهای گوناگون به عنوان جزئی از برنامه درسی آموزش و پرورش پذیرفته شده است. در فنلاند آموزش کار آفرینی از دبستان تا دانشگاه ارائه می شود [شکاری و همکاران، ۱۳۸۹] در هلند، لهستان، لیتوانی، بلغارستان و رومانی، آموزش کار آفرینی در دوره های متفاوت آموزشی در برنامه درس ملی گنجانیده شده است [EACEA, 2012]. نتایج یک نظرسنجی در ایالات متحده آمریکا از بنیان گذاران ۵۴۹ شرکت نشان داد که ۷۰ درصد آن ها معتقد هستند که آموزش کار آفرینی در کار آفرین شدن افراد در آینده نقش مهم و اساسی ایفا می کند [Ghina and et al., 2015]. نتایج پژوهش دیگری نشان داده است که مهم ترین عامل مؤثر در حرکت کار آفرینی از قوه به فعل، بروز روحیه کار آفرینی در افراد از طریق آموزش است [مرادی و همکاران، ۱۳۹۰].

همان گونه که بیان شد، در حال حاضر موفقیت کشورهای پیشرفته و توسعه یافته در حل مشکل بی کاری، نتیجه توجه ویژه به بحث کار آفرینی، فرهنگ سازی، و بسط و تقویت روحیه و نگرش کار آفرینانه در نظام آموزشی از سنین کودکی و نوجوانی است [Sesen and Pruet 204; Gutier- rez and Zepeda, 2015]. مطالعات در کشورهای

اروپایی نشان داده است که آموزش های کار آفرینی توانسته است، دانش کار آفرینی را بین افراد افزایش دهد و در نتیجه بر کاهش نرخ بی کاری تأثیر گذار باشد [Eslambolchi, 2012].

یکی از مهم ترین اقدام ها در زمینه آموزش کار آفرینی و خوداشتغالی افراد تحت تأثیر قرار دادن نگرش، دانش و مهارت آن ها نسبت به این امر است [آذرکش، ۱۳۹۴]. ایجاد و تقویت ارزش ها، سوق دادن نگرش ها به سمت تغییر [احمدی مقیم، ۱۳۹۳؛ احمدپور داریانی، ۱۳۹۳]، و شناسایی و تحریک انگیزه ها، نگرش ها و رفتار های کار آفرینانه که تحت عنوان فرهنگ سازی کسب و کار و کار آفرینی از آن یاد می شود، از مؤلفه های اصلی آموزش کار آفرینی هستند [Arasti and Eavarjani, 2012; Ezeudu and et al., 2013; Bakar and et al., 2015]. بارگر، نیل و ماهادی (۲۰۰۵) در نتایج تحقیق خود بیان می کنند که آموزش کار آفرینی بر نگرش، دانش، رفتار و ویژگی های شخصیتی کار آفرینان تأثیر می گذارد.

ایجاد نگرش، دانش و مهارت کار آفرینانه در افراد شرط لازم برای بروز رفتار کار آفرینانه از سوی آنان است. «تئوری رفتار برنامه ریزی شده» استدلال می کند که نگرش ها، پیشرو قصد و نیت، و مقدمه رفتار هستند [لاری، سوری و رحیمیان، ۱۳۹۴]. نظریه «توفیق طلبی»^۲ دیوید مک کله لند درباره انگیزه های روان شناسانه، عنصری بنیادین درباره رفتار کار آفرینانه است. مک کله لند تأکید داشت که «نیاز به موفقیت»، عاملی مهم و با ارزش برای توصیف رفتار اقتصادی است. افراد دارای این نیاز با احتمال بیشتری نسبت به دیگران، کار آفرینان موفق می شوند [Casson, 2010]. مک کله لند معتقد بود که با یک برنامه درست در زمینه آموزش و پرورش می توان روحیه کاری را در جوامع تقویت کرد [امیرزا محمدی، پورطهماسبی و تاجور، ۱۳۸۷].

با عنایت به آنچه گفته شد، هدف اصلی پژوهش حاضر طراحی الگوی مفهومی تأثیر مؤلفه های آموزش کار آفرینی بر ایجاد نگرش کار آفرینانه است و این سؤال کلیدی و مهم قابل طرح و بررسی است که: «چه عوامل و مؤلفه هایی نگرش کار آفرینانه را تحت تأثیر قرار می دهند؟» برای پاسخ گویی به این سؤال مهم و کلیدی با مراجعه به متون و اسناد معتبر و بررسی الگوهای موجود و پیشینه پژوهشی، به واکاوی در این زمینه پرداخته ایم.

اصول ایجاد و توسعه کارآفرینی در نظام آموزشی

انعطاف پذیری: خلاقیت و کارآفرینی در ذات خود فرایندهای منعطف، آزاد و سیال هستند. چارچوب‌های خشک و ثابت، و سیاست‌ها، روش‌ها و قوانین غیرمنعطف که بدون توجه به موقعیت‌ها و مقتضیات اجرایی می‌شوند، از مهم‌ترین عوامل محدودکننده خلاقیت و کارآفرینی به شمار می‌آیند.

تمرکززدایی: در نظام آموزشی متمرکز، تراکم قدرت تصمیم‌گیری آن هم در سطوح بالای هرم سازمانی، موجب کاهش مشارکت مدیران، معلمان، دانش‌آموزان و والدین می‌شود. همین امر، یعنی تمرکز در آموزش، کاستی‌های متعددی را به وجود می‌آورد که مهم‌ترین آن‌ها از دست دادن فرصت‌های رشد خلاقیت و نوآوری و در نتیجه کارآفرینی خواهد بود.

تعامل با محیط: مرکز آموزش کارآفرین بدون شک نمی‌تواند دیوارهای بلند و درهای بسته داشته باشد. ایجاد و تقویت کارآفرینی مستلزم تعامل گسترده با محیط اجتماعی و اقتصادی است. مدیریت آموزش

کارآفرین باید پیوند عمیق و همه‌جانبه‌ای بین مرکز و جامعه برقرار کند.

جامعیت و هماهنگی: طرح توسعه کارآفرینی باید مبتنی بر اصل جامعیت و هماهنگی طراحی و تدوین شود. جامعیت بر گستردگی و شمول طرح، به نحوی که در برگیرنده همه اجزا و عناصر خرد و کلان باشد، تأکید می‌ورزد. از سوی دیگر، هماهنگی بر هم‌سویی و یکپارچگی اجزا و عناصری دلالت دارد که با هم در ارتباط و تعامل‌اند.

تأکید بر کیفیت: کارآفرینی در مراکز آموزشی محصول مستقیم کیفیت برنامه‌ها، روش‌ها، فعالیت‌ها و فرایندهای یاددهی-یادگیری است. آموزش بدون کیفیت، آموزشی سطحی و غیراثربخش است که توان تحقق هدف‌های عمیق و اصیل آموزش، از جمله کارآفرینی را ندارد [حسن مرادی، ۱۳۸۳].

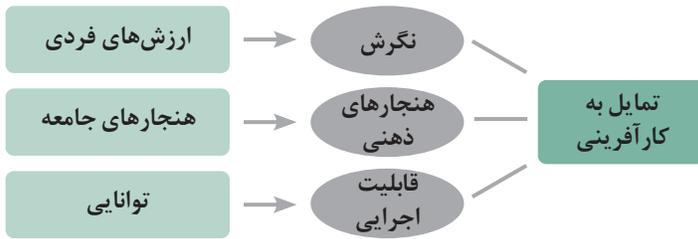
جدول ۱، مروری بر مطالعات تجربی صورت گرفته داخلی و خارجی در این مقاله را نشان می‌دهد.

کارآفرینی در مراکز آموزشی
محصول مستقیم کیفیت برنامه‌ها، روش‌ها، فعالیت‌ها و فرایندهای یاددهی-یادگیری است. آموزش بدون کیفیت، آموزشی سطحی و غیراثربخش است که توان تحقق هدف‌های عمیق و اصیل آموزش، از جمله کارآفرینی را ندارد

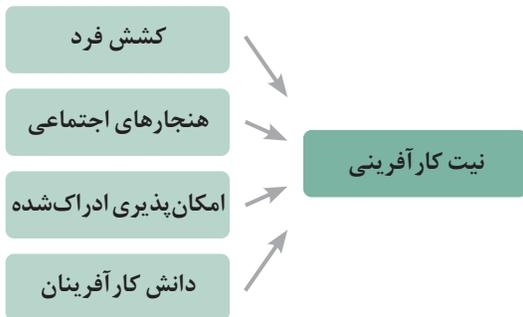

جدول ۱. مروری بر مطالعات تجربی صورت گرفته داخلی و خارجی

نتایج و یافته‌های تحقیق	عنوان	محقق / محققان
نتایج تحقیق نشان داده است که ارتباط معناداری بین نقش مدیران مدرسه‌ها و تقویت روحیه کارآفرینی دانش‌آموزان وجود دارد.	مدیران و کارآفرینی دانش‌آموزان متوسطه نظری و فنی و حرفه‌ای	عابدزاده (۱۳۹۱)
نتایج بیانگر آن است که دبیران و مربیان می‌توانند با ایجاد شرایط و بستر لازم برای تقویت روحیه کارآفرینی در دانش‌آموزان نقش تعیین‌کننده و مهمی ایفا کنند.	نقش دبیران و مربیان در آموزش و توسعه تفکر کارآفرینی	کنجوری و مهدی‌زاده (۱۳۹۲)
یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که بین آموزش کارآفرینانه، محیط آموزش و شیوه‌های آموزش کارآفرینی با روحیه کارآفرینی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.	بررسی رابطه بین آموزش کارآفرینانه معلم با روحیه کارآفرینانه	روشن و دیگران (۱۳۹۴)
مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی در این تحقیق شامل متغیرهای ویژگی‌های فردی، مربیان، فضا و تجهیزات آموزشی، محتوای آموزش، رهبری تحولی و مشاوره شغلی و تحصیلی بوده است.	الگوسازی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی بر نگرش هنرجویان به کسب و کار در هنرستان‌های کاردانش	نادری و دیگران (۱۳۹۴)
یافته‌های تحقیق نشان داد که عوامل آموزشی (شیوه فعال تدریس، محتوای آموزشی و شیوه اجرای آموزش) نقش مهم و عمده‌ای در نگرش کارآفرینانه داشته‌اند.	نقش عوامل آموزشی در نگرش کارآفرینانه هنرجویان	ملاحسینی، حجازی و نوه ابراهیم (۱۳۹۵)
نتایج تحقیق بیانگر آن است که آموزش سهم عمده‌ای در قصد، هدف و توسعه کارآفرینی داشته است.	عوامل تأثیرگذار بر قصد و نیت کارآفرینی	تورکر و سلکوک ^۴ (۲۰۰۸)
نتایج پژوهش نشان داد که آموزش بر نگرش، دانش و بینش کارآفرینی تأثیرگذار است.	بررسی تأثیر آموزش بر رفتار کارآفرینانه	سون لی و دیگران (۲۰۱۰)
نتایج تحقیق نشان داد که به جای تأکید بر عوامل محیطی و بیرونی در قصد و تصمیم کارآفرینی، باید بر عوامل شخصیتی و درون‌زای فردی تأکید شود.	مطالعه عوامل مؤثر بر قصد و نیت کارآفرینی	انوشا، ویجا یال اکشمی و ویجایال ^۵ (۲۰۱۵)
نتایج تحقیق بیانگر آن است که قصد کارآفرینی تابعی است از عوامل حمایت‌کننده آموزشی، مانند تشویق عوامل آموزشگاهی، ارائه آموزش‌های لازم و حمایت‌های خانوادگی.	عوامل تأثیرگذار بر قصد و نیت کارآفرینی دانشجویان	دنانیو، آدجی و نایمکی ^۶ (۲۰۱۵)

نمودار ۱. مدل رفتار برنامه‌ریزی شده آجزن [Boissin, ۲۰۰۷]

نمودار ۲. مدل نیت کارآفرینانه لینان [Linan, ۲۰۰۴]

نمودار ۳. مدل نظری رویکرد ویژگی‌ها [آگهی و خالدی، ۱۳۹۰]

رویکرد ویژگی‌ها، کارآفرینی رفتاری قلمداد می‌شود که ناشی از انگیزه‌ها و عوامل انگیزشی کارآفرینی است [مصلح شیرازی، ۱۳۸۴].

مروری بر کاربرد مدل‌های نظری در آموزش کارآفرینی

مدل رفتار برنامه‌ریزی شده آجزن (۱۹۹۱)

براساس مدل رفتار برنامه‌ریزی شده آجزن، سه عامل اساسی و کلیدی در تمایل به کارآفرینی نقش بازی می‌کنند که عبارت‌اند از: هنجارهای جمعی؛ ارزش‌های فردی؛ توانایی [Soon and et al, 2016]. البته این سه عامل به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده‌های اولیه تمایل به کارآفرینی مطرح هستند و نگرش نسبت به رفتار، هنجارهای ذهنی و قابلیت‌های اجرایی پیش‌بینی‌کننده‌های ثانویه تمایل به کارآفرینی محسوب می‌شوند (نمودار ۱).

مدل نیت کارآفرینانه لینان (۲۰۰۴)

لینان با اضافه کردن دانش کارآفرینی معتقد است که دانش بیشتر ادراکات واقعی تری از فعالیت‌های کارآفرینی را به دنبال خواهد داشت (نمودار ۲).

مدل رویکرد شخصیتی یا ویژگی ریچ و آدکوک (۱۹۸۳)

درون‌مایه اصلی این رویکرد، تفاوت قائل شدن بین کارآفرین و غیرکارآفرین است؛ با فرض اینکه ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان زیربنای رفتار و موفقیت آن‌ها را شکل می‌دهد. مدل نظری و زیربنایی این رویکرد، مدل عمومی رفتار شناختی است که رفتار انسان را می‌داند. از طرز تلقی‌ها و انگیزه‌های وی طرز تلقی فرد هم به نوبه خود مبتنی بر نظام ارزشی یا معیارهای اوست (نمودار ۳). در مدل نظری

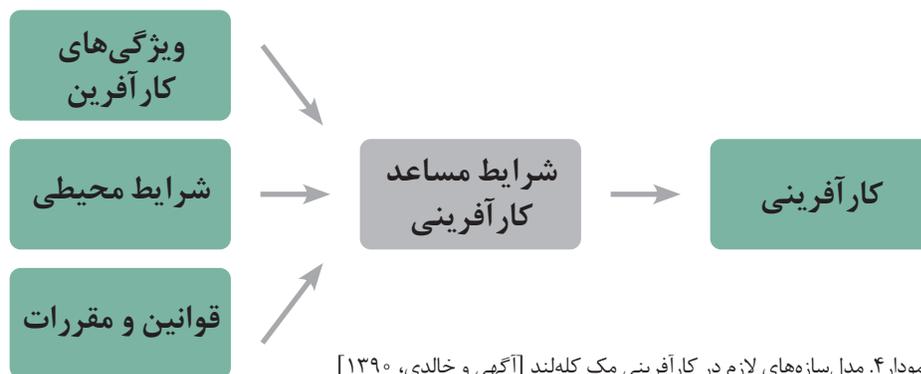
شناخت ویژگی‌های کارآفرینان به درک صحیح از این پدیده و پرورش ویژگی‌های مذکور در افراد به صورت برنامه‌های درسی و کلاسی کمک شایانی خواهد کرد و با این عمل یکی از شرایط لازم برای تحقق کارآفرینی در کشور فراهم خواهد شد

مدل سازه‌های لازم در کارآفرینی مک کله‌لند (۱۹۷۶)

به‌منظور ایجاد کارآفرینی وجود شرایط و موقعیت‌هایی لازم و ضروری به نظر می‌رسد. سه شرط لازم برای تحقق کارآفرینی عبارت‌اند از:

- ع وجود شخص کارآفرین؛
- ع وجود شرایط محیطی و منابع کافی و مناسب؛
- ع وجود سیاست‌گذاری‌ها و قوانین مناسب.

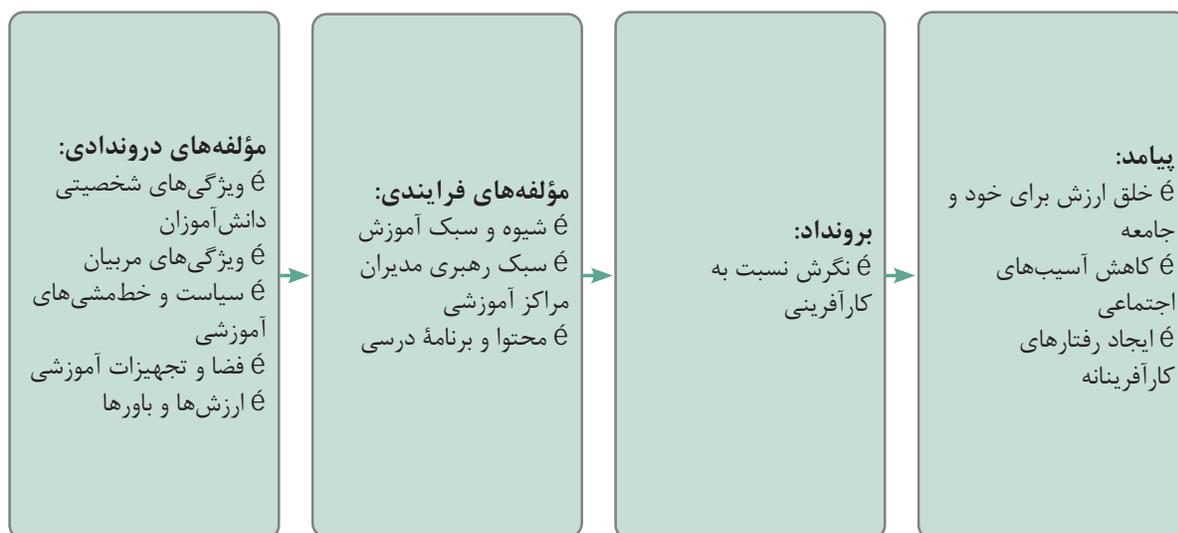
در این الگو، با مطالعه منابع و متون موجود و بررسی مدل‌های گوناگون و مطالعات تجربی هشت مؤلفه شناسایی شدند که مؤلفه‌های دروندادی و فرایندی روی هم رفته نگرش نسبت به کارآفرینی را شکل خواهند داد، نگرش مثبت نسبت به کارآفرینی رفتار کارآفرینی را به دنبال خواهد داشت، و پیامد رفتار کارآفرینی خلق ارزش برای خود و جامعه خواهد بود. الگوی مفهومی حاضر با نتایج تحقیقات

نمودار ۴. مدل سازه‌های لازم در کارآفرینی مک کله‌لند [آگهی و خالدی، ۱۳۹۰]

از طرف دیگر، شناخت ویژگی‌های کارآفرینان به درک صحیح از این پدیده و پرورش ویژگی‌های مذکور در افراد به صورت برنامه‌های درسی و کلاسی کمک شایانی خواهد کرد و با این عمل یکی از شرایط لازم برای تحقق کارآفرینی در کشور فراهم خواهد شد (نمودار ۴) [زمانی و شریف‌زاده، ۱۳۸۴].

عابدزاده (۱۳۹۱)، جعفری و همکاران (۱۳۹۲)، نادری و همکاران (۱۳۹۴)، سبزه (۱۳۹۴)، روشن و همکاران (۱۳۹۴)، یازرلو (۱۳۹۵) و ملاحسینی (۱۳۹۵) در داخل کشور، و موریانو و جورجی ویسکی (۲۰۰۷)، اسلامبولچی (۲۰۱۲)، ژانگ و ژانگ (۲۰۱۳)، انوشا و همکاران (۲۰۱۵) و دنانیو

نمودار ۵. الگوی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی در جهت رفتارهای کارآفرینانه

و همکاران (۲۰۱۵) در خارج از کشور، و مدل‌های نظری مک‌کله‌لند (۱۹۷۶)، رویکرد ویژگی‌های فردی ریچ و آدکوک (۱۹۸۲)، و رفتار برنامه‌ریزی شده آجزن (۱۹۹۱) و لینان (۲۰۰۴) مطابقت و هم‌خوانی دارد. پیشنهادهای زیر می‌توانند روی نگرش، قصد و نیت دانش‌آموزان تأثیر بگذارند و در نهایت رفتار کارآفرینی دانش‌آموزان را به دنبال داشته باشند:

۱) تأمین فضا، امکانات و تجهیزات کافی و به‌روز، و تقویت کارگاه‌ها و آزمایشگاه‌های موجود در مراکز آموزشی؛

۲) به خدمت گرفتن مربیانی با دانش و با ویژگی‌هایی از قبیل داشتن روحیه استقلال‌طلبی، خلاق و نوآور که این مهم از طریق آموزش‌های ضمن خدمت امکان‌پذیر است؛

۳) تقویت روحیه و ویژگی‌های فردی و شخصیتی کارآفرینی در فراگیرندگان با توجه به اینکه گفته شد، این ویژگی‌ها اکتسابی و از طریق آموزش دست‌یافتنی هستند؛

۴) بازنگری در محتوای کتاب‌های درسی و تقویت آموزه‌های کارآفرینی؛

۵) انتخاب و انتصاب مدیرانی خلاق، نوآور و ریسک‌پذیر که خود عامل کارآفرین باشند.

ارائه مدل مفهومی مؤلفه‌های تأثیرگذار آموزش کارآفرینی

«مدل مفهومی پژوهش» ابزاری تحلیلی است که به کمک آن متغیرهای پژوهش و روابط میان آن‌ها مشخص می‌شود. بیشتر پژوهش‌های علمی مبتنی بر مدل مفهومی هستند. مدل مفهومی در سنجش متغیرها و روابط میان آن‌ها بسیار مؤثر است و تقریباً مبنای یک پژوهش علمی تلقی می‌شود [عابدی جعفری و رستگار، ۱۳۸۶]. مدل مفهومی آموزش کارآفرینی پژوهش حاضر را می‌توان براساس مبانی نظری و پیشینه پژوهشی و بررسی تحلیلی مدل‌هایی که دارای چهار دسته متغیرهای دروندادی، فرایندی، بروندادی و پیامدها هستند، تشریح کرد (نمودار ۵).

عوامل و سازه‌های دروندادی آموزش کارآفرینی تأثیرگذار بر نگرش کارآفرینانه عبارت‌اند از:

ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی: به مجموع صفت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، رفتارها و دیدگاه‌هایی

که یک فرد دارد و این خصوصیات به مثابه یک نیروی محرکه برای او عمل می‌کنند، ویژگی‌های شخصیتی گفته می‌شود [نادری و همکاران، ۱۳۹۴]؛ ویژگی‌هایی مانند تحمل ابهام، سلامت فکری، کنترل درونی، نیاز به موفقیت، ریسک‌پذیری، رؤیاپردازی و غیره [Guroi and Atsan, 2006]. برخی از صاحب‌نظران علم کارآفرینی معتقدند که ویژگی‌های شخصیتی عامل مؤثری بر تصمیم‌گیری در کارآفرینی به‌شمار می‌روند [Moriano and Gorgievski, 2007]. اسلامبولچی (۲۰۱۲)، در تحقیقی با عنوان «آموزش کارآفرینی و مؤلفه‌های آن در سازمان»، از ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی به‌عنوان عوامل مهم آموزش کارآفرینی یاد کرده است. ژانگ^۷ و ژانگ (۲۰۱۳) و انوشا و همکارانش (۲۰۱۵) در تحقیقی به نقش و تأثیر ویژگی‌های فردی و شخصیتی بر قصد کارآفرینی تأکید کرده‌اند.

سیاست و خطمشی آموزشی: سیاست و خطمشی آموزشی، فرایندی پویا و تعاملی است و عوامل متعدد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در سطح کلان (دولت‌ها) و در سطح خرد (مدرسه) در تدوین و اجرای آن نقش دارند [بل و استونسون^۸، ۱۳۹۲]. با وجود ریشه‌دار بودن فرهنگ کارآفرینی در فرهنگ ملی و اسلامی [نجم/۳۹ و ۴۰؛ هود/۶۱] و تأکیدهایی که در اسناد بالادستی در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (راهکار ۱-۶، ۵-۵، ۶-۵، ۱۸-۵، ۳-۲۱) و برنامه درسی ملی وجود دارد، متأسفانه هنوز موضوع کارآفرینی و اهمیت آن در خطمشی‌های اجرایی دولت انعکاس مناسبی نیافته و این موضوع در نظام آموزشی بسیار مشهود است.

فضا، امکانات و تجهیزات آموزشی: فضای آموزشی عنصری است که همه فرایندهای یاددهی-یادگیری درون آن انجام می‌گیرند. تجهیزات آموزشی نیز به همه امکاناتی اطلاق می‌شود که می‌توانند در محیط آموزشی شرایط را به وجود آورند که یادگیری مؤثرتر صورت گیرد [نادری و دیگران، ۱۳۹۴]. یازرلو (۱۳۹۵)، در تحقیقی با عنوان «سهم آموزش و پرورش در توسعه کارآفرینی»، به چند عامل اشاره می‌کند که یکی از آن‌ها فضا و امکانات و تجهیزات آموزشی است.

سیاست و خطمشی آموزشی، فرایندی پویا و تعاملی است و عوامل متعدد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی در سطح کلان (دولت‌ها) و در سطح خرد (مدرسه) در تدوین و اجرای آن نقش دارند

بسیاری از پژوهشگران معتقدند که کارآفرینی پدیده‌ای فرهنگی است

ارزش‌ها و باورها (فرهنگ کارآفرینی): بسیاری از پژوهشگران معتقدند که کارآفرینی پدیده‌ای فرهنگی است. محیط فرهنگی شامل باورها و عقاید افراد جامعه در خصوص آنچه که فعالیت‌های مناسب و مشروع است، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر کارآفرینی تلقی می‌شود. کارآفرینی زمانی در جامعه گسترش پیدا می‌کند که کارآفرینان مورد تقدیر و از احترام بالایی برخوردار باشند. کو^۹ (۲۰۰۳) و درنان و کندی^{۱۰} (۲۰۰۵) معتقدند که مدل‌های نقش نیز بر تقویت روحیه کارآفرینی و در نهایت رفتار کارآفرینی تأثیرگذارند که در این میان نقش خانواده و والدین و دوستان بسیار برجسته است [عباس‌زاده، ۱۳۹۴].

معلمان و توانایی‌های آنان (ویژگی‌های مربیان و معلمان): منظور این است که معلمان و مربیان به‌خصوصیاتی همچون هدایت شاگردان به سمت هدف‌های آموزشی مجهز باشند. [فتیحی و اجارگاه، ۱۳۸۸، به نقل از: نادری و همکاران، ۱۳۹۴]. مربی و معلم خوب به شاگردان خود انگیزه می‌دهد، عملکردشان را تحلیل می‌کند، بازخورد ارائه می‌دهد، درباره چگونگی عملکرد و نحوه یادگیری عملکرد آنان را راهنمایی می‌کند، و سرانجام، تعمق درباره بیان آنچه آموخته شده را تشویق می‌کند [فرددانش، ۱۳۸۲]. از جمله صفت‌هایی که این معلمان باید داشته باشند تا خود عامل مهم تأثیرگذار باشند، می‌توان به علاقه، صبر و بردباری، خودباوری، کنترل درونی و خلاقیت و نوآوری اشاره کرد.

مؤلفه‌ها و سازه‌های فرایندی آموزش کارآفرینی تأثیرگذار بر نگرش کارآفرینانه عبارت‌اند از:

شیوه و سبک آموزش: سبک عبارت است از روش خاص ادراک و بیان افکار به وسیله ترکیب کلمات و انتخاب الفاظ و طرز تعبیر [ایران‌زاده، ۱۳۹۰]. ملاحظه‌سینی و همکارانش (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «نقش عوامل آموزشی در نگرش

کارآفرینانه»، به مؤلفه شیوه آموزش (تدریس) به‌عنوان عامل مهم اشاره کرده‌اند. روشن و همکارانش (۱۳۹۴) در تحقیقی که به بررسی رابطه بین آموزش کارآفرینانه معلم با روحیه کارآفرینانه دانش‌آموزان دوره متوسطه پرداختند، نتیجه گرفتند: شیوه‌های آموزشی مربی و معلم نقش اصلی در شکل‌گیری روحیه کارآفرینانه دانش‌آموزان بازی می‌کنند.

سبک رهبری مدیران: سبک رهبری عبارت است از الگوهای رفتاری دائمی و مستمر که افراد هنگام کار با و به وسیله دیگران از آن استفاده می‌کنند و به وسیله افراد دیگر درک می‌شوند [Hassan and et al., 2016]. عابدزاده (۱۳۹۱)، در تحقیقی با عنوان «مدیران و کارآفرینی دانش‌آموزان دوره متوسطه نظری و فنی‌وحرفه‌ای» نشان داد که بین نقش مدیران مدرسه‌ها و تقویت روحیه کارآفرینی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بنابراین، سبک مدیریتی مدیر مدرسه یکی از عامل‌های مؤثر در آموزش کارآفرینی است.

محتوا و برنامه درسی: محتوا به فرایندهای شناختی اشاره دارد که یادگیرندگان هنگام تفکر درباره محتوا مورد استفاده قرار می‌دهند [فتیحی و اجارگاه، ۱۳۸۸، به نقل از: نادری و همکاران، ۱۳۹۴]. جعفری و همکارانش (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «بررسی تأثیر محتوای درس کارآفرینی بر پرورش مهارت‌های کسب و کار در دانشجویان رشته‌های کشاورزی» نشان داد که از دید دانشجویان، محتوای درس کارآفرینی بر آشنا شدن آن‌ها با اصول، مبانی، مفاهیم و غیره تأثیر مثبت داشته است. سبزه (۱۳۹۴) در تحقیقی بیان می‌کند که کارآفرینی در قالب الگوهای برنامه درسی از سنین قبل از دبستان، زمینه رشد و شکوفایی آن‌ها را مهیا می‌سازد.

برونداد آموزش کارآفرینی: در مدل مفهومی سازه‌های تأثیرگذار بر آموزش کارآفرینی عوامل

شیوه‌های آموزشی مربی و معلم نقش اصلی در شکل‌گیری روحیه کارآفرینانه دانش‌آموزان بازی می‌کنند

درونداد و فرایندی روی هم رفته برونداد و یا همان نگرش کارآفرینانه را سبب خواهند شد. نگرش کارآفرینی عبارت است از میزان مطلوب یا نامطلوب بودن یک عمل و رفتار [Ismail, 2015]. نگرش نسبت به کارآفرینی عبارت است از آمادگی روانی برای انجام کار که این آمادگی روانی می تواند مثبت، منفی یا خنثا باشد. وقتی به هر دلیلی فرد از انجام کار خوشش نیاید و به دنبال فرصتی بگردد تا از زیر کار شانه خالی کند، دارای نگرش منفی نسبت به کار است. در نگرش خنثا فرد هیچ احساس مثبت یا منفی نسبت به کار ندارد. اما در نگرش مثبت که هدف ما در اینجا نیز همان نگرش مثبت به کسب و کار و کارآفرینی است، فرد با عشق و علاقه به کار می نگرند، کسب و کار را عامل موفقیت فردی و اجتماعی خود می داند و از انجام کار احساس رضایت و شادمانی می کند [مدرسی و مدرسی سریزدی، ۱۳۹۴].

پیامدهای آموزش کارآفرینی: در مدل مفهومی مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی، بعد از ایجاد نگرش رفتار کارآفرینانه در فرد، رفتار کارآفرینانه در او شکل خواهد گرفت که پیامد آموزش کارآفرینی است. هر چند بیشتر شواهد و قرائن پیرامون پیامد و آثار آموزش کارآفرینی برگرفته از گفته‌ها و شنیده‌ها هستند، اما همین گفته‌ها و شنیده‌ها بسیار ارزشمندند. موفقیت اقدامات کارآفرینی را می توان در کاهش فقر، ایجاد اشتغال، مسئولیت پذیری و خوداشتغالی دانست [Eslambolchi, 2012]. با نگاهی به همه این عوامل و مؤلفه‌های یاد شده می توان گفت که خلق ارزش برای خود و جامعه پیامد اصلی آموزش کارآفرینی است.

* منابع

۱. قرآن کریم
۲. آذرکش، سیدمصطفی (۱۳۹۴). «تبیین فرهنگ کارآفرینی». فصلنامه رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش. دوره یازدهم. شماره ۲.
۳. آگهی، حسین (۱۳۹۰). آموزش کارآفرینی. انتشارات دانشگاه خوارزمی. کرمانشاه.
۴. احمدپور دریانی، محمود (۱۳۹۳). کارآفرینی. انتشارات ساکو. تهران.
۵. احمدی مقیم، عباس (۱۳۹۳). کارآفرینی. انتشارات فراگیر هگمتانه، همدان.
۶. ایرانزاده، نعمت‌الله (۱۳۹۰). «نظریه سبک در ایران (روش‌های سبک‌شناسی)». فصلنامه سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی. سال چهارم. شماره ۲.
۷. بل، لس و استونسون، هوارد (۱۳۹۲). سیاست‌گذاری آموزشی. ترجمه

- محمود ابوالقاسمی و کورش فتیحی و اجار گناه. انتشارات نورالقلین. تهران.
۸. جعفری، رویا؛ محمدی‌زاد، سسمیه؛ تجری، مجتبی (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر محتوای درس کارآفرینی بر پرورش مهارت‌های کسب و کار در دانشجویان رشته‌های کشاورزی مازندران». پنجمین همایش ملی آموزش دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی. تهران.
  ۹. حسن مرادی، نرگس (۱۳۸۳). «کارآفرینی چالش‌نوین مدیریت آموزشی». مجموعه مقالات همایش ملی مهندسی اصلاحات در آموزش و پرورش». انتشارات پژوهشکده تعلیم و تربیت. تهران.
  ۱۰. رحمتی، محمدحسن؛ مقیمی، سیدمحمد؛ الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۹). «تحلیل نظام ختم‌شسی‌گذاری برای آموزش غیر رسمی کارآفرینی در ایران». توسعه کارآفرینی. سال سوم. شماره ۹.
  ۱۱. روشن، محمدرحیم و همکاران (۱۳۹۴). بررسی رابطه بین آموزش کارآفرینانه معلم با روحیه کارآفرینانه دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران. اندیشه‌های نوین تربیتی. دوره ۱۱. شماره ۱.
  ۱۲. زعفریان، رضا (۱۳۹۴). «کاشف در جست‌وجوی استعدادها کارآفرینانه». دو ماهنامه شوق تغییر. سال چهارم. شماره ۲.
  ۱۳. زمانی، غلامحسین و شریف‌زاده، مریم (۱۳۸۴). «جنسیت و کارآفرینی». سمینار توسعه کارآفرینی و تجلیل از زنان کارآفرین. شیراز.
  ۱۴. سبزه، بتول (۱۳۹۴). «طراحی الگوی برنامه درسی کارآفرینی برای کودکان پیش از دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی، کارآفرینی و مربیان». فصلنامه مطالعات پیش دبستان و دبستان. سال اول. شماره ۱.
  ۱۵. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. تهران.
  ۱۶. شکاری، عباس؛ صدیقیان، غلامحسین؛ محمدی، علی (۱۳۸۹). کارآفرینی آموزشی. نشر شاسوسا. کاشان.
  ۱۷. عابدزاده، عشرت (۱۳۹۱). مدیران و کارآفرینی دانش‌آموزان متوسطه نظری و فنی و حرفه‌ای دخترانه شهر ری. رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش، دوره هشتم، شماره ۲، صص ۴۹-۴۰.
  ۱۸. عابدی جعفری، حسن و سنگار، عباسعلی (۱۳۸۶). ظهور معنویت در سازمان‌ها مفاهیم، تعاریف، پیش‌فرض‌ها، مدل مفهومی. فصلنامه علوم مدیریت ایران. سال دوم. شماره ۵.
  ۱۹. عباس‌زاده، حسن (۱۳۹۴). گرایش به کارآفرینی. انتشارات گهواره کتابیان. تهران.
  ۲۰. فردانش، هاشم (۱۳۸۲). مبانی نظری تکنولوژی آموزشی. انتشارات سمت. تهران.
  ۲۱. کتجوری، زکیه و مهدی‌زاده، حسین (۱۳۹۲). «نقش دبیران در آموزش و توسعه تفکر کارآفرینی». پنجمین کنفرانس ملی آموزش. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی. تهران.
  ۲۲. لاری، امیر؛ سوری، علیضا؛ رحیمیان، یزدان (۱۳۹۴). «بررسی محتوا و کتاب‌های مدل آموزش کارآفرینی از بعد میزان توجه به نگرش کارآفرینانه با تکنیک ویلیام رومی». سومین همایش بین‌المللی مهارت‌آموزی و اشتغال. سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور. تهران.
  ۲۳. مدرسی، سیده جمیله و مدرسی سریزدی، سیدمحمد مهدی (۱۳۹۴). کارآفرینی. انتشارات ترمه. تهران.
  ۲۴. مرادی، حوریه؛ شعبانعلی فمی، حسین؛ کرمی، غلامحسین (۱۳۹۰). «ضرورت توسعه آموزش کارآفرینی در نظام آموزش عالی». فصلنامه مهندسی مشاور. شماره ۵۳.
  ۲۵. مصلح شیرازی، علینقی (۱۳۸۴). «مقایسه ویژگی‌های کارآفرینی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه شیراز». سمینار توسعه کارآفرینی و تجلیل از زنان کارآفرین. شیراز.
  ۲۶. ملاحسینی، طاهره؛ حجازی، اسد؛ نوه ابراهیم، عبدالرحیم (۱۳۹۵). «نقش عوامل آموزشی در نگرش کارآفرینانه هنرجویان». رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش. دوره یازدهم. شماره ۳.
  ۲۷. میرزا محمدی، محمدحسن؛ پورطهماسبی، سیاوش؛ تاجور، آذر و جلیلی، سیدعلی (۱۳۸۷). «موانع و راهکارهای کارآفرینی در نظام آموزش عالی ایران». کار و جامعه. شماره ۹۷.
  ۲۸. نادری، نادر و همکاران (۱۳۹۴). «الگوسازی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی بر نگرش هنرجویان به کسب و کار در هنرستان‌های کاردانش». نشریه کارآفرینی در کشاورزی. شماره دوم.
  ۲۹. یاززلو، صفرعلی (۱۳۹۵). «سهام آموزش و پرورش در توسعه کارآفرینی». فصلنامه رشد آموزش فنی و حرفه‌ای و کاردانش. دوره دوازدهم. شماره ۱.

* پی‌نوشت‌ها

1. Burger, Oneill & Mahadea
2. Achievement
3. Mac Clelland
4. Turkur & Selcuk
5. Anushka, Vijayalakshmi & Vijayan
6. Denanyoh, Adjei & Ny-emekye
7. Zhang
8. Bell & Estevensoon
9. Cow
10. Drennan & Kennedy